

200 YILDIR NEDEN BOCALİYORUZ

Niyazi Berkes İstanbul: Yön Dergisi Yayınları, 1997, 255 sayfa.

Elif POLAT¹

Geliş:26.06.2019 / Kabul:30.06.2019

Niyazi Berkes'in 1962 yılında yazdığı ve Yön Dergisi'nde yayınlandıktan sonra 1964'te basılan kitabı *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz*, Türk toplumunun 200 yıllık modernleşme serüveni yolunda, toplumsal ve ekonomik devrimlerde yaşadığı başarısızlığı inceliyor. Yazar, Türkiye'nin 1960'larda karşılaştığı meselelerin I. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılması planlanan sosyal-iktisadi kültürel devriminin tamamlanamaması nedeniyle, II. Dünya savaşı ve sonrasındaki yıllarda ortaya çıkan ve bu devrimin sürekliliğini kesmeye yönelik hareketlerin oluşturduğu buhranın, yarattığı sonuçlardan kaynaklandığını işlemiştir. Bu kapsamda Berkes, 1960'ların sosyal-ekonomik sorunlarının tutarlı tanımını yapmak ve bunlara doğru çözümler bulabilmek için, sözü edilen devrimin gerçek niteliğini ve onu duraksatan olayları hazırlayan tarihsel süreci gözden geçirmiş ve 200 yıldır neden bocaladığımızı sorgulamıştır.

Yazar hakkında kısaca bilgi vermek gerekirse, Niyazi Berkes 1908 yılında Kıbrıs'ta doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirdi. Aynı fakültenin Tarih Bölümünden sertifika aldı. İstanbul Üniversitesi ve Chicago Üniversitesi'nde sosyoloji üzerine çalıştı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde ve McGill Üniversitesi Graduate Studies and Research fakültesinde öğretim üyeliği yaptı. 1945 yılına kadar DTCF'nde çalıştı. 1952'de yurtdışına gitti. Kanada McGill Üniversitesi İslam Araştırmaları Enstitüsü'nde profesör oldu. 1958-1959 yıllarında Hindistan'da Aligarh Üniversitesi'nde de ders verdi Pakistan, Endonezya ve Japonya'yı ziyaret etti. Emekli olduktan sonra İngiltere'ye yerleşen Niyazi Berkes, 18 Aralık 1988'de İngiltere'de Hythe'da öldü.

Berkes, çok yönlü bir düşünür ve toplum bilimcidir. Tarihten ekonomiye, felsefeden sosyoloji yazılarına kadar geniş bir alanda eserler üretmiştir. Eserlerinde üzerinde ağırlıklı olarak durduğu konu, Türkiye'nin geçirmekte olduğu sosyal değişimi analiz etmektir. Batılılaşma veya çağdaşlaşma kavramları olarak kabul edilen bu değişim sürecini farklı çerçevede tartışır. Berkes'in eserleri; Türk

¹ Bingöl Üniversitesi, Cumhuriyet Tarihi Yüksek Lisans Öğrencisi, pltel00@gmail.com.

toplumunu geçirilen süreç içinde anlamaya ve sosyal değişme evrelerini ezber bozan yöntemlerle tespit etmeye çalışan bir özellik taşır. Tarihsel süreç içerisinde, Türk toplumunun sosyal-ekonomik anlamda geçirdiği değişimleri görmek isteyen okuyucular Berkes'ten bu anlamda çok yönlü istifade edebilirler.

Kitap iki ciltten oluşmaktadır.

Birinci cildi, 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde başlayan siyasi ve ekonomik bozulmalar ile devlet adamlarının kayıtsızlığı sorunun gittikçe büyümesinden başlar. Nitekim yazar konuya dair şunları yazmaktadır: 18. Yüzyıldaki bozulmanın sebebini anlamayan devlet adamları, toprak rejimi ve ona dayanan devlet maliyesi, ordu, hükümet ve idare, bilim müesseseleri. Dikkate değen nokta hiçbirinin bu değişimin veya onların deyiimiyle bozulmanın nedenlerini araştırmamalarıdır. Bunları anlama yoluna dönmüş olsalardı, bunların daha derininde bir takım değişen şartlar olduğunu, gördükleri bozuluşun bu şartların sonucu olduğunu anlayacaklardı. (s. 9). Osmanlı devlet adamları alacakları tedbirlerde yeni bir dünya görüşünün doğduğu fikrinden çok, işleri aslına yani ilk şekillerine döndürmek istemeleri, değişen dünya konjonktürünü anlamamış veya işlerine geldikleri gibi davranmayı tercih etmişlerdir. Onlar, Ortaçağ düşünce sisteminden çıkamayıp, Tanrı'nın takdir ettiği bir düzen olduğunu kabul edip kaderci ve tembelliği benimseyerek hiçbir olumlu adım atmamışlardır. Türkiye'de toplumsal sınıfın yoksunluğu, alınacak ekonomik ve siyasi tedbirleri zayıflatmıştır. Bu da İmparatorlukta geri dönüşü olmayan yaralar açmıştır.

Türkiye'de yapılmak istenen yenilikleri engellemeye çalışan kuvvetler, daima karşıt görüş geliştirip bu görüşlerini meşrulaştıracak zeminler hazırlayarak muhalefet etmişlerdir. Bunların birincisi, memleket içinde değişmeye karşı daima direnen ve savaşı gerici kuvvetlerdir. İkincisi, Batı'dan alınan fikirlerle kendini ıslah etme işine giriştiği zamanlar Türkiye'nin kendini daima Batı dünyasında olup biten çekişmelerin içinde bulması, bunlardan kaçınacağına onlara bulaştığı için Batı devletlerinin politik ve ekonomik peyki haline gelmesi, hiçbir programı sürekli olarak uygulayamamasıdır. Üçüncüsü, reform teşebbüslerine hep bu çekişmelerin Türkiye'ye yönelmiş olduğu zamanlarda hazırlıksız olarak kalkışması, bu yüzden, dış baskıların karışması ile yapılan işlerin halk kütlelerinin durumunu iyileştireceğine kötüleştirmesidir. (s. 22-23).

Osmanlı Devleti ilk siyasi ve ekonomik darbeyi Kırım harbiyle alacaktır. Batılı devletlerin aralarındaki menfaat işbirliği doğuda güçlenen Rusya'ya karşı Osmanlı'yı yem olarak kullanıracaktır. Osmanlı, Paris Barış Konferansı'nda

yenilen taraf olarak kabul görecektir, Batılı devletler güya Osmanlı taraftarı olarak gözüktü, devletin içişlerine karışma hakkı elde edecektir. Osmanlı'ya dikte ettirilen ıslahatlar devleti toparlamak yerine Batılı devletlerin emellerine hizmet ederek çöküşe yol açacaktır. Kırım Harbi ile başlayan Avrupa devletler ailesine katılımının ikinci önemli hediyesi de şu oldu: Zengin müttefiklerimize usul usul ve güzelce borçlandık. (s. 38). Hiçbir kalkınma programı ve planı olmadığı için alınan istikrazlardan ele geçen paralar padişahımız, paşalarımız ve komisyoncular sayesinde çarçur edildi. (s. 39). Battığımız borç yığınlarına rağmen devlet adamları bu gidişatı önemsemeyerek lüks hayatlarından taviz vermemişlerdi. Tanzimat'ın bütün endüstri, maden ve tarım teşebbüsleri 1860'ta iflas ettikten veya yüz-üstü bırakıldıktan sonra ve paşalar 1875'e kadar yalılarında şiir ve sohbet toplantıları ile eğlendikten sonra ilk çatırdayı bu tarihte koptu. Borçlar yığıla yığıla o hale gelmişti ki istikrazlarda milli gelirini arttıramayan devletin bunların faizlerini bile zamanında ödeyemeyeceği görülüyordu. (s. 43).

Biriken dış borçların Osmanlı Devleti tarafından ödenemeyeceği anlaşılınca, Batılı devletler bir konsorsiyum kurarak Devlet gelirlerini kurdukları Duyunu Umumiye idaresine bağlayıp borçlarını tahsil etme yoluna gittiler. Gereken toprak, vergi ve eğitim reformlarının yapılmaması yüzünden paşaların elinde iflas eden Türkiye, Duyun-u Umumiye idaresi altında öyle bir işletmeye tabii tutuldu ki her yıl münasip miktarda faiz ve borç ödendikten maada bu korporasyon yabancı devletlere borç verecek kadar kar ediyordu. Yalnız gelir ve karlar tabii Türkiye'ye değil, sermaye sahiplerine ait olacaktı. Mesela İtalya Duyun-u Umumiye'den aldığı istikrazla Trablus harbini finanse etmişti. Yani Türk kaynaklarından ve halkının emeğinden edinilen karlarla Türkiye'ye karşı bir harp finanse etmek mümkündü. (s. 51). Bu sayede 1908'de Abdülhamit idaresi düştüğü zaman Türk halkı adamakıllı soyulup soğana çevrilmişti. Hiçbir ulus Batılılaşmayı bu kadar pahalıya satın almamıştı. (s. 53). Bu manzara çerçevesinde Osmanlı da ihtilal olmuş, II. Abdülhamit devrilmiş, İttihatçılar başa geçmiş Turancılık ideolojisi ve çökertilmiş ekonomi ile I. Dünya savaşına girilerek felaket ile sonuçlanan son ile karşılaşmıştır.

Kitabın ikinci cildi; Ulusal Kurtuluş savaşı ve Kemalizm Devrimi ile başlar. Kemalizm'i anlatacak olursak, yapılacak değişimlerin toplumun temelinden başlanarak köklü ve zamana yenilmeyen güncel reformlar halinde uygulanıp Türk toplumunun refahını benimseyen yoldur. Kemalizm, her dönemde farklı ve yanlış yorumlanmıştır. Halk Partisi faşizm, Serbest Cumhuriyet Fırkası liberalizm, sonraki yıllarda ise sosyalizme benzetenler olmuştur. Aslında yapılan bu

benzetmeler, Kemalizm değil kendi ideolojilerine meşruluk kazandırmak için Kemalizm kılıfı giydirilip halka açılma çabaları olmuştur. Ama Kemalizm bu benzetmelerin dışında bir şeydir.

Ekonomik kalkınma meselesinin ele alındığı ilk zamanlardaki (1920'lerde) eğilimlerin Kemalist görüşe zıt olduğunu ta baştan görürüz. O zamanlar, ekonomik kalkınma meselesinde, geçmiş devirlerin tecrübelerinin gösterdiğine göre, akla gelebilecek üç yol vardı: (1) dış borçlanma veya yabancı sermaye yatırımı ile kalkınma; (2) yerli özel teşebbüsü teşvik ve himaye yolu ile sağlanacak özel sermaye birikimi ile kalkınma; (3) devletin ulusal ekonomiyi planlaması ile sağlanacak ve kamusal sermaye ile finanse edilecek teşebbüslerle kalkınma. (s. 32). İktisat kongresinde alınan bu kararlardan ilk ikisi olumlu sonuç doğurmadı. Büyüme hızı ekonomik buhranın da etkisiyle beklenenden çok daha düşük seviyelerde kaldı. Bu çerçeve de geriye tek bir yol kalıyordu, Kemalizm'in planlı devletçilik modeli idi. Ancak Kemalizm, Atatürk'ün ölümü ile farklı boyutlar kazanmış asıl amacından sapıtılmıştı. Tek parti dönemi ve sonrasında çok partili hayat ile içimize giren Demokrat Parti, Kemalizm'i kendi parti propagandaları için kullanmış, içeriğini boşaltmıştı.

Demokrat Parti iktidarı ile yeni bir süreç başlayacak, dış yardımlar konusu Kemalizm'in devletçiliğinden hızla uzaklaşmasına neden olup, halka yanlış anlatılacaktı. Yazarın dediği gibi, Halkın bilmediği gerçek ise şudur: Dış yardımın asıl amacı ne Türkiye'nin kalkınma davasına yardım ne de Türk ekonomisinin planlanması idi. Amerikan yardımının o zamanki asıl amacı, Avrupa'nın kalkınması idi. Marshall yardımının Avrupa kalkınmasını sağlamak üzere İktisadi İşbirliği Teşkilatı halinde kurulması üzerine bu yardım Türkiye'ye de teşmili üzerine yardım sırf askeri yardım olmaktan çıkıp ekonomik bir yan da kazanmış olmakla beraber, gene asıl amaç Türkiye'nin kalkınması değildi. Asıl amaç Türkiye'nin Avrupa kalkınmasına yardım etmesi idi; bunun için gerekli noksanlarını tamamlamak üzere ona bir miktar yardım edilmesi lazımdı. Marshall yardımının Türkiye'nin kalkınması için bir yardım olduğu bir efsaneden başka bir şey değildir. Bilakis, Marshall yardımının Türkiye'ye tahmil ettiği şey Türkiye'nin Avrupa'ya yardım etmesidir. "Amerika bizim kalkınmamıza yardım ediyor" gibi halkı aldatan bir iddia ile bilakis Avrupa'nın kalkınmasına yardım etmeye çağrılışımızın, bizim kalkınma davamıza yaptığı zararın derecesini Türkiye'yi nasıl iflasa sürüklediğini göreceğiz. (s, 107-108). Türkiye için yayımlanan rapor, bir kalkınma programı değil, bir "tavsiyeler listesi" nden başka bir şey değildir. Bunun 251'inci sayfasında aynen şu cümle vardır: "Türkiye'de şümüllü bir planlama ne

arzu edilecek bir şeydir ne de mümkündür.” (Neden mümkün olmadığını rapor izaha bile lüzum görmüyor.) (s. 109).

Kısacası yazar bu eserinde; Osmanlı’yı içten çökerten, Cumhuriyet’i ele geçirip tüketen nedenin gericilik ve Atatürk’ün kurduğu devletleşme modelini kendi amaçları için kullanan zümreler yüzünden sekteye uğratıldığını vurgular. Berkes, kitabın birinci cildinde; Osmanlı Devleti’nde yapılan reformların başarısız olma sebebini, aydınların çağdaşlaşma yolunda ve yenedünya düzeninde doğan konjonktürü anlamamış, sorunun derinine inmeden geriye dönmek istemeleri ve gelenekselciliği benimsemiş olmalarından kaynaklandığını yazar. Kitabın ikinci cildinde ise; başarısızlığın nedenini, Cumhuriyet döneminde çağdaşlaşma yolunda yapılan reformların ilk halinden yani Kemalizm’den uzaklaştırılması ve yozlaştırılmasına bağlar.